

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора *Тарасенко Галини Сергіївни* про дисертацію *Пушкарьової Тамири Олексіївни* «Теорія і практика педагогічного проектування в системі загальної середньої освіти», поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності **13.00.09 – теорія навчання**

Актуальність рецензованого дисертаційного дослідження є очевидною. В умовах формування нової парадигми української освіти в контексті Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа». великої ваги набуває, з одного боку, здатність і готовність людини до безперервної освіти протягом життя, а з іншого, проектування нових методів і технологій навчання дітей та учнівської молоді. Сьогодні педагогічна наука цілком правомірно констатує кризу сучасної системи середньої освіти, що є наслідком «маніпулятивної» парадигми, де учень дуже часто позиціонований як об'єкт освітнього процесу. Суб'єктне наповнення освітньої взаємодії присутнє далеко не завжди. Більше того, учень та його «особистісний космос» не стоїть у центрі освітніх новацій як адресат педагогічної інноватики. Ідея «дитиноцентризму» (В.Кремень), якою наскрізно пройнята сучасна педагогіка загальної середньої освіти, поки що шукає місце і способи реалізації у повсякденній практиці шкільного життя. Першорядного значення набуває інноваційний пошук способів модернізації загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу.

Розбудова вітчизняної освіти спонукає до нового бачення розвитку її інтелектуального потенціалу, обумовлює і прискорює значні зміни в суспільному житті, що значно актуалізує складні психолого-педагогічні проблеми й чинники становлення всієї національної системи освіти. Реформаційні процеси, які обумовлюють діяльність української школи на сучасному етапі її розвитку, вимагають суттєвих змін освітніх технологій. У контексті соціальних очікувань функціонування системи загальної середньої освіти повинно забезпечити належну інтелектуальну, культурно-соціальну та особистісно-психологічну підготовку випускників до життя в природі і в соціумі за законами гармонійного співіснування та оптимальної особистісної самореалізації. З огляду на це, дисертаційне дослідження, виконане Т.О.Пушкарьовою, є надзвичайно актуальним і своєчасним.

Рецензоване дисертаційне дослідження звернене до проектування освітнього простору сучасної середньої школи як багатовимірної педагогічної реальності з орієнтацією на уніфікацію і єдність вимог до побудови навчального процесу і водночас – на особистісний розвиток учнів. Авторка роботи шукає і знаходить ефективні шляхи створення освітнього середовища, плідного для розвитку розумових сил і особистісних цінностей учня на засадах полісуб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу.

Аналіз дисертаційної роботи засвідчує, що її *концептуальні засади* ґрунтуються на найсучасніших підходах до моделювання освітніх процесів. Дисертантка послідовно розгортає дослідження на позиціях суб'єкт-суб'єктної парадигми педагогічної освіти, у якій особистісний вимір та кінцева ідея щодо особистісного самотворення учня (завдяки педагогічному проектуванню) превалює над вузько центрованою трансляцією знань, умінь і навичок. Тут не абсолютизована роль гностичних факторів (хоча у шкільній практиці така тенденція дуже часто виходить на перший план). Дослідницькі позиції Т.О.Пушкарьової врівноважені чітко окресленими аксіологічними орієнтирами, що надає цим позиціям цілісності і максимальної результативності.

Найперше хочемо відзначити реалізацію дисертанткою *методологічних підходів* до розв'язання дослідницьких завдань. Зокрема, діяльнісний, інтегративний і компетентнісний підходи зреалізовані в дисертаційній роботі повно і кваліфіковано. Вже на рівні дефінітивного аналізу основних понять дисертантка демонструє належну педагогічну ерудованість та панорамність педагогічного мислення. Дисертаційну роботу вирізняє достатньо високий рівень теоретичного аналізу. Вправно використовуючи філософські теорії як засіб педагогічної рефлексії, Т.О.Пушкарьова повно і кваліфіковано характеризує методологічні підходи до проблеми педагогічного проектування.

Зокрема, вивчення великої кількості філософської та психолого-педагогічної літератури дозволив дисертанту виокремити психолого-педагогічний аспект педагогічного проектування, структурні складові і механізми реалізації цього процесу, дослідити найбільш ефективні підходи до його організації. Автор робить висновок щодо результативності інтегративного і діяльнісного підходів до педагогічного проектування, щоб потім екстраполювати зроблені висновки і спостереження в сферу проектної педагогічної діяльності, яка представлена структурованою послідовністю множини компонентів, а саме: мета педагогічного проектування; підходи та принципи проектування в контексті досягнення окресленої мети; відповідні завдання й функції, необхідна організація і структура; психолого-педагогічні передумови, методологія педагогічного проектування, його зміст, форми, методи, а також результати, що мають бути отримані за фактом здійснення педагогічного проектування.

Обґрунтування автором використаних у дослідженні інтегративного і діяльнісного підходів (с.124-140) заслуговує на схвальну оцінку, оскільки тут переконливо і логічно показано реальні шляхи оптимізації процесу педагогічного проектування в контексті компетентнісної парадигми розвитку освітніх процесів у цілому. Достатньо переконливо представлено забезпечення інтегрованого підходу в процесі педагогічного проектування, який здійснюється з урахуванням інтеграції наук. Це реалізується, зокрема, у педагогічному проектуванні змісту окремих навчальних предметів із актуалізацією діалектичного зв'язку між об'єктами реального світу. Не

можна не погодитись з дисертантом у тому, що окрема галузь науки і відповідна їй навчальна дисципліна не можуть забезпечити повною мірою пізнання учнями об'єктивної дійсності.

Підтримуємо виголошену автором дослідницьку позицію щодо розв'язання окресленої проблеми на рівні міжнаукових зв'язків, які водночас становлять узгодженість між навчальними предметами і дозволяють вивчати факти і явища реальної дійсності з різних сторін, з позицій різних навчальних предметів. У той же час у контексті підтримки реалізованих в дисертації методологічних підходів висловимо власну позицію щодо розв'язання окресленої проблеми в практиці освітньої роботи з учнями.

З нашого погляду, сучасна логіка і методологія науки не заперечує, а навіть передбачає врахування й позанаукових факторів – історичних, психологічних, художніх. Більше того, стає все більш очевидним, що наука не вичерпується двома рівнями пізнання – теоретичним і емпіричним. Сьогодні припускається існування своєрідного – образного – рівня пізнання як перехідного і проміжного між ними. В діалозі інтегративного і діяльнісного підходів може потужно звучати «дидактична художність». Наука, яка доповнюється мистецькими факторами, є надзвичайно впливовим засобом розумового розвитку особистості, адже логічне і художнє об'єднуються у високому пориванні до гармонізації взаємовідносин людини з навколишнім світом. Це одвічний потяг до ренесансного злиття різних форм пізнання світу. Відповідно до філософії холізму, кожний об'єкт дійсності слід вивчати з погляду його цілісності, що є результатом не простої сукупності частин, а особливого духовного фактора – цілісності. Реалізації принципу холізму, на наше переконання, слід приділяти особливу увагу, оскільки він передбачає обов'язкове опертя не лише на раціональне пізнання дійсності, але й на інтуїтивно-ірраціональне її осягнення. Автору рецензованого дослідження вдалося практично використати інтегративність як інструмент формування цілісного уявлення про навколишній світ та місце людини в ньому на рівні об'єднання раціонального і чуттєвого, теоретичного і духовно-практичного осягнення учнями світу. На основі такого синтезу інтегративний і діяльнісний підходи перетворюються на потужний фактор гуманітаризації загальної середньої освіти.

Підсумовуючи критичний аналіз методологічних засад дисертаційного дослідження, підкреслимо, що вбачаємо великий потенціал заявлених дисертанткою наукових позицій щодо реалізації основних ідей Нової української школи, які торкаються використання інтеграції в сучасному освітньому процесі.

Аналізуючи *дефінітивні підходи*, презентовані в дисертаційному дослідженні, зауважимо, що в процесі теоретичного аналізу Т.О.Пушкарьова закономірно звертається до семантики понятійного апарату проблеми, грамотно систематизує і презентує сучасні підходи до наукового осмислення педагогічного проектування як освітнього феномена. Здійснено достатньо повний аналіз соціальних факторів та передумов педагогічного проектування в системі загальної середньої освіти (с.21-31). В цьому аспекті

заслужений науковий інтерес викликає створений дослідницею термінологічний каркас проблеми дослідження (с.31-50).

Привертає увагу й аспект *порівняльного аналізу підходів* до педагогічного проектування в зарубіжній та вітчизняній освітній практиці (с.50-74). Здійснений аналіз достатньо повно висвітлює основні тенденції розвитку проблеми педагогічних проектів у європейському і світовому досвіді. Проте не менш цікавою в науковому контексті є презентація варіантів психолого-педагогічного проектування соціального розвитку особистості учня, які функціонують в межах вітчизняного освітнього простору (с.70-74) – «Творча обдарованість», «Поклик», «Педагогічна майстерня», «Європа в школі», «Я – громадянин», «Школа толерантності» та ін.

Науковою квінтесенцією рецензованої дисертаційної роботи є *дидактичне обґрунтування моделі* процесу педагогічного проектування в системі загальної середньої освіти. Автор створила достатньо логічну системно-структурну дидактичну модель процесу педагогічного проектування (рис. 2.1. – с.93). Розроблена дослідницею модель переконливо окреслює логіку розгортання досліджуваного процесу – від презентації освітніх цілей до отриманого педагогічного результату. Така модель, відповідно до задуму автора, функціонує у системній взаємодії окремих блоків – суспільно-цільового, організаційно-технологічного та моніторинго-коригувального. Презентована модель закономірно являє собою логічно структуровану послідовність множини компонентів, об'єднуючи мету педагогічного проектування, підходи та принципи проектування в контексті досягнення окресленої мети, відповідні завдання й функції, необхідну організацію і структуру, психолого-педагогічні передумови, методологію педагогічного проектування, його зміст, форми, методи і результати.

Позитивної оцінки заслуговує той факт, що в моделі враховано *управлінський аспект*, адже одним з найбільш вагомих чинників впливу на процес педагогічного проектування є управління загальною середньою освітою. Автор цілком логічно розглядає проблему управління освітнім процесом у контексті завдань і особливостей педагогічного проектування, враховуючи всі види взаємодії, що мають функціональний вияв як усередині освітнього закладу, так між закладом і соціумом.

Рецензована дисертація приємно вражає не лише глибиною теоретичного аналізу й масштабом педагогічного моделювання – їй притаманне й *багатство методичної пропозиції* щодо розв'язання досліджуваної проблеми в освітній практиці. Презентація організаційно-методичних аспектів дослідження здійснена достатньо вправно. У цьому контексті автор цілком слушно виокремлює характерні ознаки й особливості педагогічного проектування (с.151), зокрема: орієнтованість результатів педагогічного проектування на колективне використання; перетворення педагогічного проекту на основу інноваційної педагогічної діяльності; розв'язання у процесі педагогічного проектування актуальної освітньої

проблеми; базування результатів педагогічного проектування переважно на певному винаході; системний, інтегрований характер педагогічного проектування; розгортання педагогічного проектування внаслідок педагогічної ініціативи та здатності його учасників до взаємодії.

В дисертації визначена типологія інноваційних проектів та їх структурне наповнення (с.154-155), а також представлено алгоритм управління інноваційним проектом. Заслужений науковий інтерес викликають запропоновані автором етапи реалізації педагогічного проекту (с.161-164): від висунення та обґрунтування ідей – до тиражування результатів. Пропонуються варіанти створення методичного паспорту інноваційного освітнього проекту (Додаток Г).

Особливо відзначаємо той факт, що в дослідженні повно і аргументовано розкрито *практичні аспекти* розроблення, організації і впровадження педагогічних проектів у системі загальної середньої освіти на засадах інтегративного і діяльнісного підходів. Зокрема, Т.О.Пушкарьова презентує проектування навчального процесу в початковій і основній школі на прикладі педагогічного проекту «Росток» (с.252-273), який успішно функціонує в Україні протягом двох десятиліть. Проект побудований на засадах інтегрованого, діяльнісного та компетентнісного підходів, реалізує такі сучасні дидактичні принципи, як паралельне використання ігрового, конструктивного, творчого методів та прийомів ейдетики; активізація життєвого досвіду кожної дитини; розвиток в учнів рефлексії та емоційно-естетичної виразності; забезпечення пластично-рухової активності, збереження психофізичного та духовного здоров'я дітей. Абсолютно плідним і конструктивним, як уже зазначалось вище, вважаємо включення художнього підходу до поєднання елементів природознавства, суспільствознавства, історії, екології, природоохоронної діяльності, збереження здоров'я, етики, естетики, українознавства, літератури та мистецтва.

Здійснена в межах дисертаційного дослідження *етапна експериментальна робота*, конкретно зміст і методика її організації викликає заслужений науковий інтерес. Автор експериментально перевіряв результативність розробленої моделі процесу педагогічного проектування в системі загальної середньої освіти, проаналізував і узагальнив результати моніторингу ефективності впровадження означеної моделі в освітню практику, в тому числі з оперттям на результати оцінки навчальних досягнень учнів.

Характеризуючи *наукову новизну дослідження*, слід відзначити, що дисертаційна робота Т.О.Пушкарьової за масштабом постановки проблеми та її операційно-технологічного розв'язання гідно презентує низку сучасних досліджень, присвячених проблемам шкільної дидактики та педагогічної інноватики. Зокрема, автором уперше теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено дидактичні засади педагогічного проектування в системі загальної середньої освіти на основі діяльнісного й інтегративного

підходів; з'ясовано основні підходи, принципи, організаційно-педагогічні умови, особливості управління процесом педагогічного проектування; уточнено типологію проектів у межах здійсненого дослідження, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено дидактичну модель педагогічного проектування в системі загальної середньої освіти; розроблено й апробовано інструментарій дослідження процесу педагогічного проектування.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що автором розроблено й впроваджено в освітню практику етапну методичку педагогічного проектування в контексті освітньої інноватики, а також алгоритм управління інноваційним проектом. Дослідницею розроблено й апробовано дидактичне забезпечення процесу педагогічного проектування; розроблено методичні рекомендації для вчителів щодо використання педагогічного проектування у процесі вдосконалення змісту, методів і педагогічних технологій, управління проектуванням; розроблено і впроваджено способи визначення очікуваних результатів проектування, критеріальну та експертну базу й методи оцінювання педагогічних проектів.

Результати дослідження належним чином апробовані і широко впроваджені в освітню практику. Зокрема, основні положення і результати дисертаційної роботи доповідались і обговорювались на майже 30 конференціях і семінарах різного рівня (серед них 8 – міжнародних). Впровадженням охоплено декілька регіонів України, про що свідчать численні довідки про впровадження з навчальних закладів Київщини, Миколаївщини, Рівненщини, Сумщини, Харківщини, Херсонщини тощо.

Аналіз публікацій Т.О.Пушкарьової засвідчив їхню відповідність (кількісну і якісну) ustalеним вимогам до оприлюднення результатів докторського дослідження. Зокрема, серед загальної кількості робіт (114) у контексті презентації авторських ідей особливо вирізняються: 1 монографія і 34 навчальні посібники, 38 статей у фахових педагогічних виданнях (з них 8 – у зарубіжних фахових (у тому числі наукометричних) виданнях). Монографія Т.О.Пушкарьової «Педагогічне проектування в системі загальної середньої освіти: теорія і практика» (К.: Педагогічна думка, 2017) за структурою і змістом не повторює текст дисертації. Натомість у ній ємко представлені основні результати дослідження: глибоко розкриті суть і функції педагогічного проектування, повно презентовані теоретико-методологічні засади досліджуваного процесу, обґрунтована дидактична модель і розкриті практичні аспекти педагогічного проектування в закладах загальної середньої освіти.

Автореферат дисертації адекватно відображає зміст і результати виконаної дослідницької роботи.

У висновку зазначимо, що шкільна практика в період реформування з нетерпінням очікує комплексного дослідження проблеми проектування освітнього простору. В цьому сенсі виконана дисертаційна робота є надзвичайно потрібною, а її результати мають гарні перспективи на швидке розповсюдження і впровадження. Основні теоретичні положення й висновки

дисертаційної роботи, матеріали монографії і посібників слугуватимуть для подальших досліджень проблеми педагогічного проектування, а також сприятимуть створенню нових педагогічних технологій, розробленню шкільних підручників, методичних посібників для вчителів тощо.

У той же час у контексті наукової полеміки можна висловити низку зауважень і побажань:

1. Підтримуючи в цілому методологію наукового пошуку, реалізованого в дисертації Т.О.Пушкарьової, зауважимо, що деякі заявлені підходи, зокрема *компетентнісний*, потребують більш глибоко обґрунтування (особливо корелятивні зв'язки між діяльнісним, інтегративним та компетентнісним підходами у їх взаємодії). Адже це безпосередньо впливає на якість дефінітивного аналізу ключових понять дослідження. Так, трактування дефініції «*педагогічне проектування*» видається нам дещо спрощеним, адже характеристика його структурно-компонентного складу не пов'язана з виокремленням таких важливих складників, як, наприклад, особистісний і компетентнісний.
2. Науковий апарат дисертаційного дослідження, з нашого погляду, потребує деякої корекції. Зокрема, в характеристиці *методів дослідження* (с.13) заявлений педагогічний експеримент (в дужках вказані «констатувальний, пошуковий, формувальний», що можна розуміти як окремі види педагогічного експерименту. У той же час слід було точніше назвати їх етапами педагогічного експерименту. Є також певні сумніви щодо характеристики *практичної значущості* виконаної роботи (с.15) – якщо наукова новизна полягає у теоретичному обґрунтуванні, експериментальній перевірці, доведенні ефективності дидактичної моделі педагогічного проектування в системі загальної середньої освіти, то практичне значення дослідження не варто знову пов'язувати з моделюванням процесу педагогічного проектування. Натомість варто, з нашого погляду, акцентувати суто *практичні результати*, зокрема, розробку й впровадження в освітню практику етапної методики педагогічного проектування в контексті освітньої інноватики, а також алгоритмів управління інноваційним проектом тощо.
3. З нашого погляду, в дисертації не вистачає порівняльного аналізу тих педагогічних проектів, які вже зреалізовані у системі загальної середньої освіти, а особливо тих, що реалізуються нині в умовах Нової української школи. Зокрема, не аналізуються їх основні «слабкі» місця, які, на думку автора дослідження, могли б бути враховані в розробці моделі педагогічного проектування.
4. Щодо опису *експериментальної роботи* хочемо зауважити, що потребують більшої «прозорості» діагностичні процедури. Не вистачає презентації реальних уявлень самих педагогів закладів загальної середньої освіти про проектну діяльність та їх оцінок управлінських рішень у контексті оновлення системи загальної середньої освіти. До того ж у характеристиці експериментальної бази (ні в дисертації, ні в

авторефераті) не зазначені кількісні параметри експериментальної вибірки.

5. *Стиль викладу* дисертаційного матеріалу потребує удосконалення. В роботі багато посилань, що відображають високий ступінь ерудиції автора. Але посилання часто носять реферативний характер, і за ними не завжди проглядається авторська позиція. Крім того, *оформлення дисертації та автореферату* потребує більш уважного оперування прізвищами дослідників у контексті їх правильного написання.

Висловлені зауваження мають суто рекомендаційний характер і є приводом для наукової дискусії. В цілому ж рецензована дисертаційна робота справляє гарне враження глибиною теоретичного аналізу і конкретністю методичних пропозицій. Це дослідження робить значний внесок у розробку шляхів реалізації концепції реформування сучасної шкільної освіти в Україні і сприятиме розвитку педагогічної інноватики. Враховуючи актуальність теми, наукову новизну отриманих результатів та їхню практичну значущість, а також відповідність поданої роботи нормативним вимогам, вважаємо, що дисертація «Теорія і практика педагогічного проектування в системі загальної середньої освіти» сприятиме модернізації освітнього процесу в Україні, а автор роботи – *Пушкарьова Тамара Олексіївна* – заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання.

Офіційний опонент:

Г.С.Тарасенко,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри екології,
природничих та математичних
наук КВНЗ «Вінницька
академія неперервної освіти»

5.06.2018 року.

ПІСЛИС
- *Тарасенко Г.С.*
ЗАСВІДЧУЮ

ЗАВ. КАНЦЕЛІЇ
Мазур А.Б.
2018 РІК